

במוקד של חוברת 'פעמים' זו, החותמת את הדיון בנושא 'יהודים ומוסלמים: נקודות מפגש וחיכוך', יחסי יהודים מוסלמים בעת החדשה כפי שהם משתקפים במקורות. ברור הוא שאין בחוברות (61-63) כדי למצות את הנושא ודיינו אם חוברות אלו תעוררנה את החוקרים לבחינה מחודשת של היחסים המורכבים שבין יהודים למוסלמים ובין יהדות ואסלאם על כל היבטיהם. למאמרים בחוברת צורפו תעודות חדשות ברובן, המהוות חלק בלתי-נפרד מהן. אם בחוברת הראשונה שהוקדשה לנושא עמדנו על הזיקות ההגותיות והדתיות הרי שבחוברת זו, שרוב מאמריה עוסקים בעת החדשה, מצאנו לנכון להתמקד בהשתקפותם של היחסים המורכבים בין יהודים ומוסלמים במשפט, בספרות ובחיי היומיום.

ספרות

■ ד"ר ראובן שניר נדרש במאמרו, הפותח את החוברת שלפנינו, לתדמיות הספרותיות של יחסי יהודים ומוסלמים כפי שהם משתקפים בספרות היפה ובעיתונות הערבית של יהודי עיראק משנות העשרים של המאה העשרים ועד סוף שנות הארבעים. הנחת היסוד של שניר היא שכשם שתדמית ההווה העיראקית ויחסי יהודים-מוסלמים ביצירותיו האחרונות של סמי מיכאל (ויקטוריה, למשל) אינה שיקוף מדויק של המציאות, ויש להבינה במסגרת הנאראטיב הציוני, כך גם התדמית של יחסי יהודים-מוסלמים המשתקפת בספרות ובעיתונות הערבית של יהודי עיראק אינה בהכרח שיקוף נאמן של המציאות. לטענתו של המחבר יש לראותה בראש וראשונה כמשקפת משאלות-לב, תקוות, ותפיסות תרבותיות ופוליטיות. התדמית משקפת, אפוא, את אילווציה של המציאות התרבותית, החברתית והפוליטית, ולפיכך אף היא משתנה עם השתנותה של המציאות. ואמנם, כפי שמראה שניר, ברבע הראשון של המאה העשרים שיקפה התדמית של יחסי יהודים-מוסלמים בספרותם הערבית של יהודי עיראק את החזון האוטופי שטיפחו האינטלקטואלים היהודים באותן שנים, דהיינו: חזון של תרבות ערבית בה נוטלים חלק מוסלמים, יהודים ונוצרים. ברם, אם בשנות העשרים תדמית זו לא היתה רחוקה מן המציאות וודאי שלא עמדה בניגוד לה, הרי שמשנות השלושים מתחיל להסתמן גורלם הטראגי של ספרות יהודית-ערבית זו ושל סופריה. שכן על-אף תהליך הערביזציה, ופעמים אף איסלאמיזציה, של הספרות היהודית-ערבית מתרחב הפער שבין התדמית המושתת על החזון האוטופי לבין המציאות. לקראת סוף שנות הארבעים, עם חרפת הסכסוך בארץ-ישראל, התגברות

התעמולה הנאצית וההתנכלויות ליהודים, שבק חיים החזון האוטופי של שנות העשרים, אבל התדמית כפי שמראה המחבר המשיכה להתקיים, לפחות עד העלייה ההמונית לישראל. למאמר צורפו שני סיפורים שיש בהם כדי ללמד על תהליך הערבזציה ואף האיסלאמיזציה שעברו הסופרים הנדונים.

ד"ר ראובן שניר מלמד ספרות ערבית באוניברסיטת חיפה.

היסטוריה

■ במאמרו 'משפט אישות בפני ערכאה מוסלמית' מתאר פרופ' יהודה רצהבי משפט אישות יהודי שהתנהל בפני השופט העליון לטף מחמד אלזכירי בצנעא בשנות השלושים של המאה, ושאחר-כך אף הועבר לבית הדין לערעורים. התדיינות זו כמו התדיינות אחרות בבתי-דין מוסלמים בתימן היתה מעוגנת בחוזה, שבו הסדיר האמאם יחיא ב-1905 את זכויות היהודים וחובותיהם. הפרשה לדעת רצהבי לא ללמד על עצמה בלבד יצאה, אלא אף על סדרי בית-הדין, דרכי השיפוט וההוצאה לפועל של פסק הדין. במאמר דן רצהבי בהזדקקותם של יהודים לערכאה מוסלמית לאורך הדורות. כן נדרש המחבר ליחסי יהודים מוסלמים כפי שהם משתקפים בכינויי היהודים בפי המוסלמים, בכינויי המוסלמים בפי היהודים, ובמונחים הדתיים והמשפטיים השונים. למאמר צורפו שמונה מסמכים המשמרים את הפרשה.

פרופ' יהודה רצהבי מלמד ספרות עברית וספרות ערבית באוניברסיטת בר-אילן.

■ ב'תעודות חדשות על פגיעות בחיי הדת של יהודי מארוקו בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה' טוען פרופ' אליעזר בשן שלמרות שתיירים, דיפלומטים ומיסיונרים ציינו שהשלטונות לא פגעו בחופש הדת, ושהמוסלמים אף מכבדים את דתם של היהודים, מלמדים המקורות העבריים והלועזיים מהמאה השבע עשרה עד ראשית המאה העשרים על פגיעות חוזרות ונשנות בחיי הדת של יהודי מארוקו. המחבר גורס שפגיעות אלו אירעו בעקבות פרעות, או פקודותיהם של מושלים מקומיים, שפעמים אף אושרו על-ידי הסולטאן. במאמר שלפנינו ובתעודות שצורפו אליו מתאר בשן את הפגיעות השונות בחיי הדת של יהודי מארוקו, כדוגמת העברת יום השוק לשבת, עבודות כפייה בשבתות וחגים, איסור הרמת קול בשעת תפילה וכדומה. מקום מיוחד במאמר מקדיש המחבר לפעילותם של שגרירי צרפת, איטליה ובריטניה בשנות ה-70 של המאה ה-19 בשמירת זכויותיהם הדתיות של היהודים. למאמר צורפו מסמכים הנוגעים למעורבות זו ביחס לאילוצם של היהודים בפאס של שנות ה-70 להמליח בשבת את ראשיהם הערופים של המורדים בשלטון.

פרופ' אליעזר בשן מלמד היסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן.

■ במאמרו נדרש ד"ר חיים סעדון לשאלת מקומו של המרכיב הפלשתיני בהתפרצויות אלימות בארצות האסלאם ערב הקמת מדינת ישראל. בחלקו הראשון של המאמר מציג המחבר היבטים מתודולוגיים (כדוגמת בעיית המינוח בתיאור

התפרצויות אלימות) הכרוכים בחקר השפעת הסכסוך הערבי-ישראלי על מערכת היחסים בין יהודים למוסלמים בארצות האסלאם, ובהבנת ההתפרצויות האלימות בהן. בחלקו השני בוחן המחבר את הפרעות של דצמבר 1947 בעדן ושל יוני 1948 באוג'דה ובג'דה שבמארוקו, על-מנת להגדיר את מקומו של המרכיב הפלשטיני בין מכלול מרכיביהן של התקריות האלימות. מניתוחן של שתי התפרצויות אלו מסיק סעדון שעוצמת הפגיעה ביהודים אינה קשורה לעוצמת הקשר והזיקה למציאות המזרח תיכונית, אך קשורה באופן ישיר לגורמי היסוד המגדירים את יחסי היהודים-מוסלמים במקום ולעמדת השלטונות בכל מדינה ומדינה. לטענתו, גם אם היו תהליכים שמיתנו את מערכת היחסים שבין יהודים לבין מוסלמים בעת החדשה, הרי שגורמי הדחייה ביחסים אלו רק נדחקו אל תחת לפני הקרקע, כך שהגורם החדש, המרכיב הפלשטיני, עורר ושיחרר אותם.

ד"ר חיים סעדון מלמד היסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטה הפתוחה.

■ ד"ר מיכאל מ' לסקר סוקר במאמרו על העלייה החשאית ממארוקו את דרכי ארגון וביצוען של העליות החשאיות ממארוקו בחסות 'המוסד'. אגב תיאור התארגנות המוסדות השונים שנטלו חלק במבצעי העלייה השונים בין השנים 1956-1961 ושרטוט מסלולי העלייה ומבצעייהם מאיר המחבר גם את מדיניות השלטונות המארוקאים מזה, ואת מדיניותם האוהדת של בריטניה וספרד ביחס למבצעים אלו מזה. למאמר צורפו שלוש תעודות שזה עתה נחשפו. עניינה של התעודה הראשונה ההיבטים המדיניים של יוזמת הסוכנות, ממשלת ישראל וארגונים יהודים בינלאומיים, לריכוך מדיניותה של מארוקו בכל הקשור לעלייה ובתיאור המכשולים שהערימו השלטונות המארוקאים במגמה לעצור את עלייתם של יהודי מארוקו. בתעודה זו באים לידי ביטוי אף יחסי היהודים-מוסלמים כמו גם היחסים בין היהודים לשלטון. שתי התעודות האחרות נוגעות לחלק ממבצעי העלייה ומלמדות על שיתוף הפעולה של האוכלוסייה והשלטון הספרדיים עם מארגני העליות החשאיות. ד"ר מיכאל מ' לסקר מלמד היסטוריה במכללת בית ברל.

העורך